

com d'analitzar l'evolució del concepte de l'autorepresentació i la preservació de la memòria a través dels epígrafs, amb unes dades il·lustrades per un conjunt de taules, gràfics i mapes de distribució de gran utilitat. Seria interessant realitzar estudis d'aquesta mena

en altres regions de l'Imperi i poder acabar els diferents resultats obtinguts a fi de poder conèixer millor les particularitats en l'hàbit epigràfic dels diferents territoris de l'antiga Roma.

Víctor González Galera

María Engracia MUÑOZ-SANTOS, *Animales in arena. Los animales exóticos en los espectáculos romanos*, Antequera, Confluencias editorial, 2017, 155 pp., 24 imatges en blanc i negre. ISBN: 978-84-946380-4-6.

En aquest llibre de caràcter divulgatiu i prologat per Sabine Panzram, l'autora tracta de forma amena l'ús d'animals exòtics en els espectacles de la Roma antiga, fonamentalment en les *venationes* i *damnationes ad bestias*. El resultat és una exposició detallada i ben documentada principalment a partir de fonts literàries, però també epigràfiques, iconogràfiques i arqueològiques, de tot el procés que experimentaren les bèsties, des de la captura en l'hàbitat d'origen fins al seu ús a l'edifici d'espectacles i posterior eliminació i aprofitament de les restes animals, passant pel transport i el manteniment. En aquest sentit, l'autora ofereix una mirada innovadora a la qüestió en centrar-se no en les persones que organitzaven o participaven en aquests espectacles, sinó en els autèntics protagonistes, els animals.

Com és lògic, l'estudi se centra especialment en els espectacles celebrats a Roma, a causa de la gran quantitat de descripcions i testimonis de tota mena de les *venationes* i altres exhibicions similars que tingueren lloc al Colosseu, al Circ Màxim i en altres edificis d'espectacles de la ciutat. Hauria estat interessant examinar la situació en ciutats

provincials, on s'organitzaven *ludi* en unes condicions ben diferents de la capital de l'Imperi, sobretot pel que fa al finançament; tanmateix les referències de les fonts literàries al respecte són minses i l'estudi hauria de basar-se fonamentalment en documents epigràfics, iconogràfics i arqueològics. Un altre aspecte també interessant i que l'autora podria tractar en un segon estudi és l'ús d'animals, exòtics i comuns, en les representacions escèniques i altres espectacles artístics, una qüestió de la qual tenim poca documentació (per exemple, en Sinesi, *Encomi de la calvície*, 13 o *Historia Augusta*, *Carus*, *Carí* i *Numerià*, 19.2) però que pot oferir una línia de recerca interessant relacionada amb el tema que l'autora ha emprès amb aquest llibre.

Un dels grans mèrits del llibre és que és capaç de transmetre el contingut d'una manera entenedora i rigorosa, ben fonamentada en l'ús de les fonts documentals i bibliogràfiques, i des d'una perspectiva original: tot plegat fa que aquesta publicació sigui una excel·lent introducció a la qüestió de l'ús dels animals exòtics als espectacles de l'antiga Roma.

Víctor González Galera